Másik, itt közölt írásuk a rendszerváltás korában a megszólítási formákat mint társadalmi és politikai viszonyok hordozóit vizsgálja *(A megszólítási formák szociokulturális jellegzetességei a rendszerváltáskor)*. Terestyéni Tamás *(Köszönési szokások a rendszerváltáskor)* a köszönésformák, köszönési szokások társadalmi-demográfiai meghatározottságain keresztül, a tudás-stílusokkal való összefüggésüket feltárva mutatja be a társadalom kommunikációs habitusait.

A kötet nyelvpolitikai zárófejezete címe szerint is *kitekintés*. Annak ellenére, hogy tankönyvnek szánták, a kötet inkább vaskos tanulmánygyűjtemény. A végére szinte kívánkozna egy összefoglaló jellegű zárófejezet. Bár a vizsgálat a szerkesztő által hangsúlyozottan feltáró jellegű, érdemes lett volna továbbgondolni az adatok alapján levonható következtetéseket: a kitekintő fejezet ugyan szóba hozza a nyelvi jogok, nyelv és hatalom kérdését, de nem kapunk még csak válaszkísérletet sem arra, vajon *miért* ennyire jellemző a magyar beszélőközösségre a stigmatizáció és a hiperkorrekció, és az ezzel járó nyelvi bizonytalanság, szorongás. S arra sem, milyen nyelvi és szociológiai következtetéseket enged meg az a feltárt tény, hogy a kodifikált, explicit nyelvi norma és a saját, egyéni normák között igen nagy a különbség.

Mindezek ellenére nyelvész és nem nyelvész beszélők számára egyaránt szokatlanul új megvilágításban látjuk a nyelvi norma kérdéseit: kiderül, hogy valóban stigmatizáltak-e a magyar nyelvhasználók körében a *Nyelvművelő kézikönyv* által durva nyelvi (mi több, jellembeli) hibának minősített nyelvhasználati módok; mekkora és milyen hatása van az intézményes nyelvművelésnek a beszélőközösségre; bemutatja, mekkora különbségek vannak az iskolában tanított, kodifikált nyelvi norma és a beszélők implicit, saját normái között; az „ízes magyarságról" és a „bűnös város" nyelvéről valóban olyan kép él-e a nyelvközösségben, mint egyes nyelvészek és politikusok fejében; s nem utolsósorban: valóban egy lehetséges tudományos válaszkísérlet született-e arra a kérdésre, „hogyan beszélnek az emberek?" A kötet abból a szempontból is egyedül álló, hogy itt olvashatóak először egybegyűjtve a 15 évvel ezelőtt felvett adatok alapján készült elemzések. Jobb későn, mint soha.

KOVAI MELINDA

Vaskalap

Nádasdy Ádám: Ízlések és szabályok. Írások a nyelvről, nyelvészetről. 1990–2002. Magvető, Budapest, 2003. 303 old., 2290 Ft

Másodszor is nagy élvezettel olvastam Nádasdy Ádám remek cikkeit a nyelvről – és némelyik ugyanúgy fel is bosszantott, mint amikor először találkoztam vele a *BUKSZ*ban, a *Magyar Narancs*ban vagy más lapban. Pontosabban: nem ugyanúgy, hanem ugyanannyira bosszantott. Amíg ugyanis külön-külön olvastam ezeket az írásokat, azt hittem, a lényegben egyetértünk, csak más az ízlésünk: én sem gondolom, hogy tiltani kellene, ami nekem nem tetszik, de engem olyan fordulatok is zavarnak (mert csúnyának, pontatlannak, esetleg egyenest hibásnak tartom őket), melyeket Nádasdy Ádám minden további nélkül elfogad. Hogy egészen pontos legyek: amit ő utál – lásd: „Mit utáljunk?" (274–278. old.) –, azt én is utálom, csak az én listám sokkal hosszabb. Most viszont, hogy egyvégtében olvastam a kötetben a cikkeket, kicsit elbizonytalanodtam. Tiltani vagy büntetni persze nem kell (és nem is lehet), amit az emberek beszélnek vagy leírnak (bár bevallom, ha könyv- vagy lapkiadó volnék, biztosan nem foglalkoztatnék olyan szerkesztőt, aki benne hagyja a nyomtatott szövegben, hogy – teszem azt – „hibát vét"), de talán mégsem olyan egyszerű a dolog, hogy ha valami *már létezik* és *értjük* is, akkor – tetszik, nem tetszik – tudomásul kell vennünk (a változás lezajlott, a kommunikáció pedig elérte a célját). Ha ronda, hát ronda: a tudósnak nem az a dolga, hogy értékeljen.

Ez kétségkívül így van, engem azonban (talán, mert nem vagyok nyelvész) mégis zavar valami. Megpróbálom az „értjük" felől megközelíteni, hogy mi. Az még nem zavarna, hogy sokkal többet értünk, mint amit el kell fogadnunk: akkor is értjük például a közlést, ha a beszélő figyelmetlenségből szót téveszt, vagy ha gyenge a nyelvtudása, és töri a nyelvet. Ez rendben van, hiszen ilyenkor tulajdonképpen nem azt értjük, ami elhangzott, hanem amit a beszélő „mondani akart" (ami elhangzott *volna*, ha a beszélő nem figyelmetlen, illetve ha jobb a nyelvtudása). Nemrégiben például egy angolból fordított regényben azt olvastam, hogy „elkéretőztem" („az őszi szemeszterről elkéretőztem", mondta a regény egyetemi tanár főhőse), és rögtön értettem: tudniillik rájöttem, hogy a fordító azt akarta mondani, hogy „elkéredzkedtem" (vagy „elkérőzködtem"?). Az viszont már zavart, amikor úgy ötven oldallal később újra találkoztam a szövegben az „elkéretőztem" formával: lehet, hogy létezik ez a szó, csak én nem ismerem? Mindössze két előfordulás elég volt ahhoz, hogy ne véletlen elírásra, hanem „létezésre" gyanakodjam! Értettem, és arra gyanakodtam, hogy nem volt véletlen – tudomásul venni valahogy mégsem akaródzott (inkább kerestem valamilyen nyakatekert magyarázatot: például arra gondoltam, hogy a fordító családjában „létezik" ez a forma, mert valamelyik aranyos csöppség valaha így mondta, nekik pedig annyira megtetszett, hogy azóta a meghitt „családi nyelvben" így használják).

Na jó: egy fordító és két előfordulás talán tényleg kevés. De mi van, ha sokan és sokszor mondanak (esetleg le is írnak) valamit, amit amúgy értünk, csak furcsának (esetleg egyenest hibásnak) tartunk? Mennyi kell ahhoz, hogy beletörődjünk: ezt bizony már tudomásul kell vennünk. Vagy ez nem mennyiségi kérdés, hanem attól függ, azt értjük-e, ami elhangzott, vagy inkább azt, amit a beszélő mondani *akart*? Csakhogy néha nagyon nehéz elválasztani a kettőt. Miért értjük például azt, hogy „a doktori fokozatot szerzett kutató"? Azért, mert észrevesszük és kiküszöböljük a „hibát" (észrevesszük, hogy a beszélő nem jól alkalmazott valamilyen szabályt, és az elhangzottakat

„lefordítjuk” arra, amit akkor mondott volna, ha a szabályt helyesen alkalmazza), vagy éppen ellenkezőleg, azért, mert már nem hiba (elterjedőben van – vagy már el is terjedt – egy új szabály, amely nem tiltja)?

Nem véletlenül választottam ezt a példát: a kérdés komolyan foglalkoztat. Eleinte bosszankodtam, amikor olyanokat olvastam, hogy „a számos nyelven kiadott (vagy: megjelent) szerző” (bár a kedvencemen, „az ellenzéki mozgalomban aktívan részt vett politikus”-on már inkább szórakoztam). Az utóbbi fél évben azonban annyiszor láttam leírva a „Nobel-díjat nyert (vagy: kapott!) író”-t, hogy teljesen elbizonytalanodtam: én ugyan még mindig úgy hallom, hogy aki ezt mondja, az töri a magyar nyelvet, de az nem lehet, hogy napi- és hetilapjaink (köztük az irodalmi lapok is!) következetesen előnyben részesítik a nem magyar anyanyelvű szerzőket és szerkesztőket. Inkább velem van baj: ma már biztosan létezik ez is, csak én nem figyeltem föl a változásra. Mereven ragaszkodom valamihez, ami már kikopott a nyelvből (nevezetesen, hogy itt a „nyert” vagy „kapott” csakis arra vonatkozhat, *amit* valaki elnyert vagy megkapott, arra viszont soha, *aki* nyerte vagy kapta). A többség talán már nem is hallja a különbséget, csak én vagyok ilyen vaskalapos (talán még szemellenzőt is hordok a vaskalapomhoz).

Akkor hát visszajutottunk a mennyiségi kritériumhoz. Egy fordító és két előfordulás kevés volt, a „sokan és sokszor” meg bizonytalan (nem volt világos, mennyi az „elég sok”) – most pedig már a „többségnél” tartunk. Ez viszont túl tág lesz kritériumnak (hacsak nem érjük be azzal a válasszal, hogy a nyelv mai állapota nem számít hibának).

Komolyan kérdem: meddig tekintünk valamit hibának, és mikor mondjuk azt, hogy megváltozott a nyelv, és ez már nem számít hibának? Valami fogódzó kellene, mert láthatóan nemcsak a személyes ízlésünk különbözik, hanem a nyelvérzékünk sem egyformán működik. Talán a régi tiltást felülíró új szabály megfogalmazása jelentené a fordulópontot? Ez elég valószínűtlen, hiszen még arra sem mindig tudjuk egyértelműen megfogalmazni a szabályt, amiben nincs közöttünk vita. Nádasdy Ádám gyönyörűen és szellemesen megvilágítja ezt a kötet egyik (legalábbis számomra) legtanulságosabb írásában, a „Megfőzök és kigombolok”-ban (217–220. old.). A befejezettséget kifejező, perfektív igekötővel ellátott „tárgyas igék egy csoportja”, mondja, „használható tárgyatlanul is: *Hazamegyek és megfőzök. Az uram kiment és fölszántott. Ebéd után beáztatok.*” Az ilyen tárgyatlan szerkesztést talán az teszi lehetővé, hogy a tárgy „triviális, mintegy benne foglaltatik a cselekvésben (nem merül föl a kérdés, hogy »mit?«)”, továbbá, hogy „a cselekvés tökéletes és maradéktalan”. Igen ám, de vannak esetek, amikor mind a két feltétel adva van, s az „igék ezt a tárgyatlan szerkesztést mégsem tűrik”. Néha csak nehéz eldönteni, hogy az így szerkesztett mondat létezik-e – például nekiülök, hogy megcímezzek sok borítékot, és azt mondom: *Na, leülök és megcímzek*. (Van ez?) Máskor meg egyáltalán nem vagyunk bizonytalanok, határozottan tudjuk, hogy a szerkesztés hibás. Miért „van az – kérdezi Nádasdy Ádám –, hogy bizonyos perfektív igekötős igék ezt a szerkesztést mégsem tűrik, holott az ő tárgyuk is triviális és ugyanúgy maradéktalanul elvégzett cselekvést fejeznek ki? **Annyira meleg van, hogy én kigombolok. *Átment a lányáékhoz és megszerelt. *Te, itt nudisták is vannak: én leveszek.* […] Erre kéne választ találni. Amíg nincs, addig a nyelv végtelen gazdagságára hivatkozunk, melyet ugyebár nem lehet sivár szabályok kalodájába zárni.” (219–220. old.)

Nem akarok a nyelv végtelen gazdagságára hivatkozni. Nem azért, mert azt gondolom, hogy a nyelv nem végtelenül gazdag, hanem mert belátom, igaza van Nádasdy Ádámnak: ezzel csak megkerülném a választ (lásd: „A nyelv végtelen gazdagsága”, 58–62. old.). Inkább visszatérek oda, ahonnan elindultam: nevezetesen, hogy talán mégsem olyan egyszerű a dolog, hogy ha valami *már létezik* és *értjük* is, akkor – tetszik, nem tetszik – tudomásul kell vennünk (a változás lezajlott, a kommunikáció elérte a célját, a nyelvésznek pedig nem az a dolga, hogy értékeljen, hanem hogy megfigyelje és leírja, ami van). Ez ugyan nem idézet, én fogalmaztam így, de elég találomra fölütnöm a könyvet, tíz-tizenöt oldalon belül biztosan találok valami hasonlót (most például visszalapoztam, és a 47. oldalon azt találtam, hogy a nyelvtudomány „a nyelvet kommunikációs eszköznek tekinti, s e szempontból a kurrens nyelvhasználat mindig és mindenütt megállja a helyét”, ha „kommunikatív szempontból” is „eredményes”; a külső borítón található fülszöveg meg azzal hívja fel a figyelmet a könyvre, hogy Nádasdy Ádám szerint a „nyelvész nem diktátor. […] Nem az a dolga, hogy előírja, hogyan beszéljünk, hanem az, hogy megfigyelje a nyelvi folyamatokat. Nem ítélkeznie kell, hanem leírnia”).

Ezekből a megfogalmazásokból olyan kép bontakozik ki, mintha a nyelv egyfelől kőkemény adottság volna (melyben a változás „lezajlik”, az eredménye pedig – tetszik, nem tetszik – „létezik”, és mi nem tehetünk mást, „tudomásul kell vennünk”; szóval, itt csak leírni lehet és azt mondani: ilyen a nyelv), másfelől viszont bármikor bármi megváltozhat benne, mintha semmi sem volna rögzítve: mintha a nyelv valamiféle alaktalan, puha massza volna, amelyben bármi megtörténhet, és (amíg a kommunikáció sikeres) „minden elmegy”. Az a bajom ezzel a képpel, hogy hiányzik belőle a nyelvhasználók kreativitása. Pedig a változás nem egyszerűen „lezajlik”, hanem olykor tudatos alkotás eredménye: vannak virtuóz nyelvhasználók – leginkább a költők –, akik nemcsak „használják”, hanem alakítják is a nyelvet, mi meg követjük őket. Szerintem például eredetileg a Nádasdy Ádám által elemzett „pompás metafora”, a *valahol* is így jelent meg (egyébként nemcsak a metafora pompás, hanem a kötet 15–19. oldalán található „Valahol” című cikk is!). A szerző a 80-as évek első felére teszi a metafora megjelenését: „Századvég van, kedves olvasó, és ódzkodunk a meghatározásoktól, a feketefehér kijelentésektől [...] Az enyhítő, gömbölyítő, relativizáló, partról

szemlélő kifejezések kivirultak az utóbbi hat-nyolc évben. Ekkor terjedt el például a *nem igazán* mint a *nem* helyettesítője […]. A *valahol* is ezek között jött" – írja 1990-ben (17. old.). Az az érzésem, hogy ez így *nem igazán* stimmel. Lehet, hogy a metafora csak a 80-as években *terjedt el*, de elterjedéséhez *valahol* az is kellett, hogy korábban egy pompás filmben egy pompás dalszöveg előkészítse a terepet. Az én nemzedékem már a 70-es évek elejétől tudta, hogy a „valahol" *valahol* nem csak (vagy több, mint) helyhatározó. Egészen pontosan azóta, hogy Gazdag Gyula *Sípoló macskakő* című filmjében elhangzott az a dal, melynek néhány sorára még ma – három évtizeddel később – is emlékszem (és most emlékezetből idézem): „szünet az érverésben, humor a gyászbeszédben: valahol ez vagyok én".

Félő azonban, hogy akkor sem jutunk sokkal előbbre, ha nem kőkemény adottságnak, hanem képlékenynek, alakíthatónak képzeljük a nyelvet, hiszen távolról sem csak a nyelv virtuóz művészei alkotnak újat, és olykor mi is követünk olyasmit, ami a legjobb indulattal sem nevezhető „pompás metaforának". Kétségkívül jobb arra gondolni, hogy azért nekünk is van némi szerepünk, nem muszáj mindent tudomásul vennünk (és főleg nem muszáj követnünk), de a kérdést akkor sem könnyű megválaszolni, ha most úgy fogalmazódik meg, hogy mikor és miért tekintjük az amúgy érthető, de a standard nyelvhasználattól eltérő formákat olykor alkalmi anomáliának vagy a személyre jellemző modorosságnak, máskor meg követendő újításnak. – Megválaszolni nem könnyű, de ha így vetjük fel a kérdést, talán nem reménytelen, hogy találunk fogódzót. Noha az ízlésünk különbözik, és sok esetben a nyelvérzékünk sem egyformán működik, mégis van valami, amiben egyetértünk: a gyermeknyelv (néha gyönyörű) alkotásait soha nem követjük.

Pedig a gyermekek olykor csodálatos dolgokat mondanak, mi azonban legfeljebb megmosolyogjuk, ám akkor sem követjük ezeket az alkotásokat, ha belátjuk, hogy akár így is lehetne mondani: mindig ragaszkodunk hozzá, hogy a gyermek kövessen bennünket, először tanulja meg, mi a „helyes". Odáig értem, miért vagyunk a gyermekekkel szemben ilyen kemények: igaz, hogy a nyelv képlékeny, alakítható, de nem akárhogyan, mert minden rögzítve van benne (még a nyelv alakításának – sőt, a szabályalkotásnak – is vannak szabályai, és ezeket is csak a nyelvből lehet megtanulni). A gyermeknek még Nádasdy Ádám is előírja, hogyan beszéljen: „csak dolgozz, öcskös, állítgasd a paramétereidet!" – mondja, amikor egy négyévesforma kisfiútól azt hallja, hogy „*neked is van meleged?*". Még tanulnia kell a gyereknek, hiszen „besétált a csapdába és az operátori (segédigei funkciójú) *van*-t összemosta a posszesszív (birtoklást kifejező) *van*nal. Ezek a szabályok, melyek a jelentéstan és a mondattan határterületén állnak, nehezebben elsajátíthatók, gyakran csak később rögzülnek helyesen." („A paraméteres gyerek", 278–281. old.) Egyetértek: kellő tapintattal javítani kell a gyereket, mert ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy így is értjük, amit mond (a kommunikáció sikeres), soha nem tanulja meg a nyelvet. Csak arra vagyok kíváncsi, hol a korhatár? Hány éves kortól döntünk úgy, hogy most már késő, ha eddig nem sikerült elsajátítania, hogyan kell helyesen mondani, mondja, ahogy akarja, a lényeg az, hogy megértsük. Ha egy felnőtt, ivarérett újságírótól azt olvassuk, hogy „*az egy évvel ezelőtt nyugdíjba vonultak*", miért nem mondjuk neki, hogy „öreg, állítgasd még egy kicsit a paramétereidet!"?

Ezt persze nem komolyan kérdem: tudom, hogy a paraméterek állítgatásának van korhatára (és ha jól tudom, az ivarérettség már túl van rajta). Azt is megértettem Nádasdy Ádám türelmes magyarázataiból és tüneményes példáiból, hogy a szemantika és a szintaxis határán álló szabályok nehezen elsajátíthatók, és sokszor csak később rögzülnek helyesen. Vajon nem lehetséges-e, kérdem kellő tisztelettel, hogy ezek a nehezen elsajátítható szabályok néha később sem rögzülnek helyesen? Nem a képességeket firtatom, hanem hogy valamilyen (esetleg messzemenően tolerálandó) okból nem fordulhat-e elő olykor, hogy hiába van a fejünk gyárilag egyformán beállítva, valamelyik gyári beállítást valakinek nem sikerül időben az anyanyelvére jellemző értékekre átállítania? Ha nem lehetséges, akkor ugrott az érvem. De ha igen, akkor talán nem annyira abszurd azt mondani valakire, hogy „hibásan beszéli az anyanyelvét", vagy „nem tud rendesen magyarul", mintha azt mondanánk, „hogy a hal rosszul lélegzik, mert nem jön föl levegőért" (lásd: „Engedjétek hozzám a bunkókat'", 175–178. old.). És akkor talán az sem minősül nyelvi diktatúrának, ha bizonyos szakmák művelőitől ugyanolyan szintű nyelvi kompetenciát (és ha szakmájukhoz hozzátartozik a nyilvános beszéd is: ugyanolyan sikeres performanciát) követelünk, mint egy tíz-tizenegy éves gyermektől.

Embertársainkkal szemben persze ne legyünk ilyen barátságtalanok. Egyetértek Nádasdy Ádámmal: „Jobb eltűrni embertársaink másféle vagy bosszantó nyelvi megnyilatkozásait, mint örökös szekírozással és ítélkezéssel elijeszteni őket a nyelv szeretetétől, a szavak mérlegelésétől, a maguk értékeit, társadalmi helyzetét, életkorát – esetleg efemer divathóbortokat is – kifejező nyelvhasználatától" (az idézet a hátsó borítón található szövegből való). Okos és szép gondolat. Megemelem előtte a vaskalapomat.

ERDÉLYI ÁGNES

Kékesi Kun Árpád: Thália árnyék(á)ban

Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2000. Posztmodern – Dráma/Színház – Elmélet. 206 old. á. n.

Peter Brook *Az üres tér* című könyvében így írja le egyik gyakorlatát: „A színész a terem egyik végében ül, a fal felé fordulva, túloldalt ül egy másik színész, aki az ő hátát nézi, de nem mozdulhat. A második színész feladata, hogy engedelmességre bírja